

A könyv elolvasása a földrajzot tudományként művelők, tantárgyként oktatók, valamint a társtudományok, határtudományok, segédtudományok területén dolgozók körében valószínűleg sok olyan kérdés felvetését inspirálja majd, amelyek tisztázása a hazai szaktudomány és didaktika szempontjából sem elhanyagolható.

LÁSZLÓ MÁRIA

Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). – IKVA, Budapest, 1993. 399 old.

Dicséretes gyorsasággal jelent meg a múlt év őszén FISCHER Ferenc – a Janus Pannonius Tudományegyetem oktatója – munkájának második, név és tárgymutatóval is bővített, javított kiadása az IKVA Kft gondozásában. A könyvnek már az 1992-es első kiadása is élénk visszhangot és komoly elismerést váltott ki szakmai, tanári és szélesebb olvasói körökben egyaránt, ami híven tükröződött a megjelent recenziók, ismertetések és sajtóreflexiók jelentős számában és tartalmában is.

Úgy véljük, hogy a könyv aktualitását, hiánypótló jellegét és közhasznúságát különösebben nem kell bizonygatni. A legújabb kori egyetemes történelem utolsó fél évszázadáról hazánkban hasonló, átfogó igényű és terjedelmes munka nem jelent meg a közelmúltban.

Annál nehezebb helyzetben van a recenzens, ha az alkotás műfaját akarja meghatározni, noha éppen ebben rejlik a munka egyik fő erénye. A „Megosztott világ” egyszerre monográfia – az elmúlt 50 év elemző feltárása –, kronológia és forrás, dokumentumgyűjtemény – több esetben magyar nyelven először megjelent anyagok közreadása –, történelmi és földrajzi atlasz –, térképek, ábrák, grafikonok, táblázatok jól összeválogatott együttese –, ill. e fenti, ismereteket közvetítő formák nagyon szerencsés ötvözte.

Egyetemi és főiskolai jegyzet? Tanári kézikönyv? Igen, mindkettő. Csak történészeknek? Egyértelmű a válasz: nem. És ebben rejlik a másik fő erénye: az elmúlt ötven év világtörténelmi eseményei belső, leglényegibb összefüggéseinek feltárása, az egymástól kölcsönösen függő, összekuszálódó szálakból a fő trendek kihámozása, a mozgásirányok–vektorok eredőjeként történő kimunkálása a szerző számára csak úgy sikerülhetett, ha eleve multidiszciplináris módon közeledett kutatása tárgyához. Ez a téma kifejtésében is jól tükröződik. A történelmi alapkonceptió mellett a közgazdasági, nemzetközi jogi, politológiai, földrajzi, geopolitikai és egyéb más tudományágak szemléletmódja, kategóriái, apparátusuk, módszertani sajátosságai segítik a szerzőt mondanivalója szerves egészzé kovácsolásában.

Különösen hasznos és jó munka ez a könyv a földrajz oktatásában ma és majdan résztvevők – mind tanárok, mind egyetemi, főiskolai hallgatók – számára. Arra ösztönöz, hogy a földrajzoktatás és földrajzi szemléletmód egyre inkább megfeleljen a földrajztudomány mint egységes, szerves egész szabta igényeknek, és elősegíti a tudományág erősökét, vulgáris – természet- és gazdasági földrajzra való – felparcellálásának meghaladását. A kötet különösen sok, ma is használható segédanyagot nyújt a földrajzoktatás számára a társadalmi, történelmi, katonai, politikai és diplomáciai szempontok bemutatásával, így pl. hozzájárul adott régiók, országok geosuratégiai fontosságának bemutatásához, ráirányítja a figyelmet e háttérbe szorult részdiszciplínák fontosságára.

FISCHER F. könyvében gazdag tényanyaggal bizonyítja, hogy a történelmet térben és időben összefüggő folyamatként, ok–okozati láncolatok kapcsolódásaként és ezek összhatásaként kialakuló tendenciák és trendek rendszereként kell értelmezni és ábrázolni. Ugyanakkor a szerzőnek sikerült elkerülni az „üres interdependenciák” és a „circulus vitiosusok” csapdát. Az egymásra ható, sokszor egymásba csúszo szövevényes erőterek elemzésekor jó érzéssel tapintja ki a fő hatótényezőket és nem enged a kuriózumok, felszínes érdekességek csábításának. Könyve ettől nem válik szárazzá és az olvasó egy könnyen érthető, világos, jó stílusú, olvasmányos művet vehet kézbe.

A könyv egészére jellemző a tudományos tárgyilagosság, a szerző azon törekvése, hogy megosztott világunkat is az ideológia szövevényes hálójából kibontva, valóságos genezisében, fejlődési folyamataiban mutassa be.

A vizsgált, napjainkig tartó időszak rendszerszemléletű, holisztikus, az egész és a rész kölcsönviszonyában értelmezett bemutatása, ahol a nagy erőterek (Kelet–Nyugat mint uralkodó antagonizmus; Észak–Dél) koordinátái szabják meg a történések kereteit, irányait és végső kifejtéseit, olyan megközelítési módot jelent,

amely biztos irányítót ad mind a szakmát művelők, mind a világpolitika iránt érdeklődő olvasók kezébe. Az egésztől a részig, az általánostól az egyesig történő haladás, gondolati ív – amely nem zárja ki, sőt feltételezi a visszahatást – híven tükrözi azt a világméretű folyamatot, amelyet globalizációnak ismerünk, amely egyre nagyobb mértékben meghatározza földünk jelenét és jövőjét. „Az 1945-ben kezdődött nukleáris korszak, a hidegháborús militarizált béke, a «blokk-logika» megértéséhez, úgy véljük, ez a globális megközelítés elengedhetetlen...” – írja a szerző könyve 4. oldalán.

Ki kell emelni azokat az ugyan nem új, de az adott munkában nagyon is hangsúlyos szempontokat, amelyek a szerző gondolkodásmódját, gondolatvilágát motiválják, s amelyek megkülönböztetik e munkát más szokványos szemléletű értekezésektől. Jelesül: az időszak tudományos–technikai forradalmának eredményei, a nukleáris korszak beköszöntése és fenyegetése, új geopolitikai, geostratégiai, katonapolitikai, hatalmi, gazdasági struktúráképző elemek megjelenése és dominanciája, a globális egyensúly mindenáron történő fenntartása, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Ez utóbbi fejlődött ki a bipoláris világ militarizált békéjének megőrzésében is. Elsősorban a két szuperhatalom – az USA és a Szovjetunió – katonapolitikai egyensúlyának prioritása határozta meg a Kelet–Nyugat kapcsolatrendszerének dominanciáját az Észak–Dél kapcsolatokkal szemben.

A több száz forrásrészlet közül e helyen csak kettőt idézünk. Mindkettő 1959-ben hangzott el, tehát a „Szputnyik-sokk” után, tükrözve az új típusú nukleáris viszony komplex realitásait: „Ha a (káposzta) leveleket, egyiket a másik után leszakítjuk, a torzsaához érkezőnk... és a dolgok lényege éppen a Szovjetunió és az Egyesült Államok közti kapcsolatok” (Ny. Sz. Hruscsov, 9. oldal). „Hruscsov és én azonos csónakban ülünk abban az értelemben, hogy mindketten ugyanazzal a nukleáris kapacitással rendelkezünk” (J. F. Kennedy, 227. oldal). Ezt a dominanciát érzékletesen mutatja be a szerző, mint ahogy arra is enged következtetni, hogy ezt az egyenlőtlenéget egy dichotómia, ill. interdependencia kell, hogy felváltsa, hiszen a bipoláris világ széttörédezésével elkerülhetetlenül felértékelődnek, előtérbe kerülnek az Észak–Dél problémák. (Az első és hátsó fedőlapon a glóbusz eltérő méretű féltekéi már erre utalnak.)

Ahogy az Észak–Dél kapcsolatok a Kelet–Nyugat viszonyába beágyazva, azoknak alárendelten léteztek és működtek, úgy a lokalitások, regionalitások, azok törekvései, problémái, konfliktusai, mozgásai és kényszerpályái is csak a fenti erőterekben értelmezhetők helyesen. Innen ered FISCHER F. vizsgálatának azon helyes sarkpontja, hogy szakít a hagyományos Európa-centrikussággal. Nem a régi kontinens, azon belül is Közép-Európa és hazánk az a kiindulópont, ahonnan a világ eseményeit meg lehet és kell magyarázni, értelmezni, mintegy bővülő, koncentrikus körök formájában, hanem éppen fordítva: a nagy globális erőterek, koordináták, azok változásai alkotják azokat a tényezőket, amelyek mozgásterünket behatárolják, végső soron ezek szabják meg haladásunk fő irányát. Úgy véljük, ennek a megközelítésnek is van létjogosultsága. Csak így érthető meg Magyarország nagy sorsfordulói, így válik tudományosan értelmezhetővé 1956 magyar tragédiája is. Természetesen ez nem jelenti, nem jelentheti nemzetünk önrendelkezésének, szabadságának, önsorsa irányításának tagadását. E fenti megközelítés minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a szerző szűkebb kutatási témája Latin-Amerika, s a feldolgozás a legfrissebb nyugati művekre támaszkodik.

A könyv szerkezetileg jól tagolt. A szerző tíz fontosabb periódust, szakaszhatárt különít el a világ történetének utolsó ötven évében. A szakaszhatárokat képző faktorok FISCHER fentiekben vázolt koncepciójából szervesen következnek. Természetesen az egyes periódusok súlya, jelentősége eltérő, ezért ábrázolásukban sem lehetett valamilyen elvont egyensúlyi követelményt érvényesíteni, mint ahogy az egyes szakaszhatárok – a kronológia lényegénél fogva – kategórikus megvonása is vitatható. Ezt a kérdést a szerző – véleményem szerint helyesen – úgy igyekszik megoldani, hogy nagyon sokszor a szigorú kronológiát feloldva visszanyúl a történelem időben távolabbi gyökereihez is. Ez utóbbival is a folyamatábrázolásra, az összefüggések láttatására helyezi a hangsúlyt, ami a munkának kétségtelen előnyére szolgál.

A recenzió elején a könyv egyik fő erényeként említettük azt, hogy a szerző szerencsésen ötvözi az ismeretközlés különböző formáit. Itt külön is ki kell emelni azt a legfrissebb nyugati atlaszokból átvett 182 fekete–fehér ábrát, grafikont, térképet (amelyek közül több segíti pl. az Európa-centrikus szemléletmód oldását – itt a poláris vetületű térképekre gondolunk –), a 32 táblázatot, amelyek jóval meghaladják a „meggyőző illusztráció” szintjét, és többek között ezek is teszik olyan példaértékűvé a munkát, amelyet csak üdvözölni és elismerni lehet. Kiemelkedően sokat ad „A kelet–nyugati (szovjet–amerikai) kapcsolatok rendszere” c. rendszerező–összefoglaló táblázat, amely egy oldalon mintegy rezüméjét adja az egész könyvnek. Természetesen néhány ábra, grafikon, táblázat tartalma azóta már a megváltozott helyzet következtében elavult. Ezek folyamatos felfrissítése, megújítása állandó karbantartást igénylő feladat. Meggondolandó az is, hogy – a

lehetőségek határain belül – minél előbb az érdeklődők kezébe kellene adni az utóbbi 50 év hidegháborús történelmi atlaszát is, melynek előkészítő munkálatai már folynak, s amelyet a szerző a „Megosztott világ” ikerpárjának szán.

Végezetül mintegy összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy FISCHER F. munkája a modern – nyugaton már alkalmazott – tanári kézikönyvírásnak, jegyzetkészítésnek, segédanyagközlésnek olyan példáját adja, amely – reméljük – más tudományterületeken is hamarosan követőkre talál. A művet a magyar geográfus társadalom figyelmébe ajánlom.

GOLOBICS PÁL

Földrajzi Világtalasz. – Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1992. 464 old.

Az elmúlt évtizedekben számos kiadást megért *Nagy* (képes politikai és gazdasági) *világtalasz* után a Kartográfiai Vállalat 1992. végén lényegesen átdolgozott formában adta ki a fenti címmel jelzett művét.

Az új, bővített atlasz mind megjelenésében, mind tartalmában lényeges változásokat mutat elődeivel szemben. Vagyis adatbázisában és szerkezetében tükrözi a világpolitika és a világ gazdaság folytonos változását, de megjelenési formájában is számos újdonsággal örvendeztették meg a szerkesztők a térképkedvelők széles táborát. Legfeltűnőbb változás, hogy míg a korábbi világtalaszok lapjai nagyrészt a közigazgatási hovatartozást kihangsúlyozó országok, megyék területének színezésével operálnak, addig az új világtalasz oldalainak zöme – nyilván földrajzi jelzete miatt is – *részletes domborzatrajzzal* jelenik meg. A pasztell színezésű domborzat kirajzolja a földrészek, ország(csoport)ok különböző hierarchiaszintű tájait, elkülönítésüket – nagyságfokozat szerint – a tájak területi kiterjedését jelző névrajz segíti. Erre az alapra kerülnek színes ábrázolással az ország-, a tartomány-, a megye- stb. határok, ill. a városok, az utak, továbbá feketén a vasút és sok egyéb objektum, valamint a teljes névrajz.

A korábbi világtalaszokkal szemben ebből a műből teljesen kimaradtak a mezőgazdasági, a bányászati, az ipari és a közlekedési térképek. Ugyancsak eltekintettek a szerkesztők az egyes országok jellegzetességeit reprezentáló képek közlésétől. Megmaradtak viszont a növény- és állatföldrajzi térképek. Minthogy *földrajzi világtalaszról* van szó, ezeket a – megítélésem szerint – leginkább „kisiskolás” térképoldalakat is el lehetett volna hagyni. Főleg azért, mert mai világunkat éppen a természetes növénytakaró, ill. a jellegzetes természeti növényvilág és a vadon élő állatok *hiánya* jellemzi, főleg a mezőgazdasági kultúrák területi igénye miatt (amelyek térképei viszont elmaradtak).

Az igényes földgömb-grafikával, keménykötésben, 35 ezer példányban megjelent atlaszmű *négy fő* részre osztható. Az első harmad – a már említett kartográfiai újításokkal – alapos átdolgozásban maradtalanul tartalmazza a korábbi világtalasz földrészeit, kiemelkedő fontosságú kontinensrészeit és régióit, még részletesebben a hazai szempontból legfontosabb – főleg európai – országokat. Korábban nem szerepelt az atlaszban a *Szárzsföldek és tengerek domborzati képe*, itt viszont igényes, a lényegyet kiemelő formában jelenik meg.

A legutóbbi évek „viharos” politikai eseményeit felidézve úgy véljük, tényszerű az a megállapítás, hogy a szerkesztőbizottság *napra kész információkat* igyekezett adni a Világ és benne Közép- és Kelet-Európa változásairól, az egykori Szovjet Birodalom széthullásáról. Ennek megfelelően a korábbi Jugoszlávia, ill. a Független Államok Közössége „tagországai” a *felbomlás és az átforgatódás* folyamatát mutatják, Csehszlovákia kettéválásáról azonban az atlasz még nem tudósíthat, mert a szerkesztés 1992. januárjában – és nem a következő év elején – zárult.

A szerkesztőbizottságnak arra is gondja volt, hogy az atlasz új térképoldalai főleg olyan területeket mutassanak be, emeljenek ki, amelyek gazdasági, ill. politikai jelentősége a korábbi időszakhoz képest megnőtt. Talán az efféle igyekezet túlhajtása, hogy a függetlenné vált Baltikum országai négy oldalon is megjelennek (ami nyilvánvalóan nem indokolt), ezzel szemben a ma már *Visegrádi Csoporként* emlegetett partnerországok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia) úgy jelennek meg a 38–39. oldalon, hogy az atlaszlap nyugati oldalára még Németország Bréma–Stuttgart vonaláig terjedő része is ráfért.